

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

1. Сөзжасамдық калька
2. Семантикалық калька
3. Фразеологиялық калька
4. Синтаксистік калька

Дәріс мәтіні (тезис)

Калька – әлемдегі тіл білімінен орын алған, әлемдік тіл білімінде танылған тілдік құбылыс. Калька әлемдік тілдерде бар тәсіл.

І.Кеңесбаев, І.Жанұзақовтың «Тіл білімі терминдерінің орысша-қазақша сөздігінде» калькаға мынадай анықтама берілген: «Бір тілдегі сөз бен сөз тіркестерін я сөз мағынасын ауыстыру, көшіру, мыс: есімдік – орыс тілінің местоимения сөзінің калькасы» [3].

Қазақ тілі ғалымдарында осы мәселеде аздап болса да өзіндік ерекшелік бары байқалады. Ө.Айтбаев аударманы терминжасамның бір тәсілі деп қарап, оның ішінде калька мәселесін талдаған.

Терминология саласының ірі мамандарының бірі Ш.Құрманбайұлы калькалау тәсіліне мынадай анықтама берген: «**Калькалау** – өзге тілдердің терминдерінің жасалу үлгісі мен мағынасын пайдалана отырып ұлт тілінде термин жасау болып табылады» [5, 162].

Ш.Құрманбайұлы калькалаудың 4 түрін көрсеткен: «1) **Сөзжасамдық калька** – шет тілі сөзін әр морфемасы бойынша дәл аудару; 2) **Семантикалық калька** – шет тілі сөзінің ауыспалы мағынасын алу; 3) **Фразеологиялық калька** – фразеологизмді сөзбе-сөз аудару; 4) **Синтаксистік калька** – кальканың сөз тіркесі түріндегі, сөйлем түріндегі түрі» [5, 163].

Ал шет тілінің ықпалы негізінен аударма кезінде калька күшті көрініс табады. Сондықтан кальканың екінші белгісі – аудармамен байланыстылығы деп танылды. Кальканың аудармамен байланысын Ө.Айтбаев өте жақсы дәлелдеген . Оны басқа ғалымдар да дәлелдеген т.б.

Бұған дәлел ретінде көп сериялы терминологиялық сөздіктерде аударылған терминдерді келтіруге болады. Мысалы, әскери сөздікте мынадай терминдер аударма арқылы жасалған: «*Адым бас*» – Шагом марш, «*Алға*» – Вперед, «*Арақашықтықты қысқарт*» – Уменьшить дистанцию, «*Артқа бұрыл*» – Кру-гом, «*Артқа бұрыл да – Бас*» – Кругом – марш, «*Бау-ға*» – На ремень, «*Бауды – босат*» – Ремень – отпустить, «*Бауды тарт*» – Ремень подтянуть, «*Баяула*» – Ре-же, «*Бір қатарға – Сапқа тұр*» – В одну шеренгу – Становись, «*Бір қатарға – Саптан*» – В одну шеренгу – Стройся, «*Жарты айналым оң-ға*» – Пол оборота напра-Во, «*Жарты айналым сол-ға*» – Пол оборота нале-Во, «*Жиі адымда*» – Чаще шагай, «*Иық-қа*» – На пле-чо, «*Қаруды – арқаға*» – Оружие – за спину, «*Қаруды – аяққа*» – Оружие – к ноге, «*Қаруды бауға*» – Оружие на – ремень, «*Қаруды – иыққа*» – Оружие на – плечо, «*Қаруды – кеудеге*» – Оружие на грудь, «*Қаруды – Түзет*» – Поправить – оружие т.б.

 <p>Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ</p>	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
--	---	--------------------------------------	-----------------------------

Кальканың жасалуына қабылдаушы тілде қажеттілік болуы керек. Кез келген термин аударыла бермейді. Мәселен, жоғарыдағы әскери терминдерге елімізде ұлттық армияның жасалуы қажеттік туғызды. Сол себепті қазақша жасалған әскери терминдердің мағынасының сәйкестігі сақталған.

Қазақ тілінде Ш.Құрманбайұлы калькалау термин жасау деп, оған мынадай анықтама берген: «Калькалау – өзге тілдердің терминдерінің жасалу үлгісі мен мағынасын пайдалана отырып, ұлт тілінде термин жасау болып табылады» [5, 162].

Калькаларды толық калька, жартылай калька деп бөлу бар. Ол туралы Ш.Құрманбайұлы былай дейді: «Егер өзге тілдегі сөз үлгісі жартылай көшірілсе, оны *жартылай калька*, ал тұтастай көшірілсе, онда оны *толық калька* дейді» [5, 163].

Кальканың бұл түрлеріне мысал келтірейік: жартылай калька: *атмосфера қабаты, атомдық қалдық, бөліну энергиясы, векторлық өріс, газ ағыны, газдық қоспа* т.б.

Толық калькаға мысалдар: *галам* – галактика, *галам айналысы* – вращение галактики, *гарыштық зат* – космическое вещество, *қанығу* – насыщение, *меншікті жылу* – узуальная теплота, *өздік жұтылу* – самопогашение, *сақталу заңы* – закон сохранения.

Калькалау арқылы жасалған терминдер тіліміздегі терминологиялық қордың негізгі бөлігін құрайды деуге болатындай. Сондықтан калькалау әдісі терминжасам тәсілдерінде негізгі орын алуға тиісті. Бірақ калькаға көбіне жеткілікті көңіл бөлінбейді.

Тұжырымдар. Аудармада қолданылатын терминжасамдық тәсіл – калька. Кальканың жасалуына қабылдаушы тілде қажеттілік болуы керек. Кез келген термин аударыла бермейді. Калькаларды толық калька, жартылай калька деп бөлу бар.

Бақылау сұрақтары:

1. Толық калька
2. Жартылай калька.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М. 1966. 606 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь. М. 1990.
3. Кеңесбаев І., Жанұзақов Т. Тіл білімі терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. 1966.
4. Айтбаев Ө. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2007. – 624 б.
5. Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 240 б.
6. Молдабеков Қ.М. Основы калькирования в современном казахском языке. Автореферат дис. КФН. 1979. с. 22.

 <p>Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ</p>	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
--	---	--------------------------------------	-----------------------------

7. Сангинова Ф.Ю. Актуальные процессы терминологического образования в испанских печатных СМИ (на материале экономической терминологии). Дис. КФН. М. 2005.
8. Суперанская А.. Общая терминология: вопросы теории.- М., 2004. 245 с.
9. Арискина О.Л. Свойства и особенности функционирования терминов морфемики и словообразования в доломоносовский период русской лингвистики. Дис. КФН. 2004. 130 с.
10. Даниленко В.П. Русская терминология Опыт лингвистического описания. М., 1977.- 246с.
11. Ақаев С. Терминнің тілдік және танымдық сипаты. ФГД дис. авторефераты. - Алматы, 2003. 60 б.
12. Біләлов Ш. Ұлттық ғылым тілі негіздерін қалыптастыру. ФГД дис. авторефераты. – Алматы, 1997. – 42 б.

Дәріске әдістемелік нұсқау. Курстың қарастыратыны тілдің жұмсалыуына, қызмет етуіне тікелей қатысты. Қазақ тілінің дамып, жетілуіне байланысты бұлайша зерттеу жеткіліксіз болып отыр. Тілдің табиғатын толық ашу үшін сипаттап, жүйелеумен қатар, оның әрекет ету, жұмсалу механизмін де қарастыру қажет. Коммуникативтік грамматика курсында оқылатын дәрістерде аталған мәселелерді жан-жақты түсіндіре отырып, меңгерту көзделеді.

№15 дәріс

Тақырыбы: Қазақ терминографиясы

Мақсаты: Қазақ терминологиясының қалыптасу, даму мен орнығу кезеңін тарихи дәуірлеу. Қазақ терминологиясының даму тарихы мәселесіне тоқталған ғалымдардың пікірлерін назардан тыс қалдырмау.

Дәріс жоспары:

1. Қазақ терминологиясының кезеңдері
2. Қазақ терминологиясының жаңа кезеңі

Дәріс мәтіні (тезис)

Қазақ терминологиясының даму тарихы *алғашқы кезең, дәстүрлі кезең, социалистік кезең, жаңа кезең* деп төрт топтастырылып отыр[9, 51].

Алғашқы кезең (1860-1910). XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың алғашқы онжылдығында қазақ терминологиясының қалыптасуы, дамуы мен орнығу кезеңінде сөздердің терминденуін зерттеу мақсатымен оның даму жолы көрсетілген. Қазақ зиялылары ескі және жаңа ғасыр аралығындағы терминологияның даму жолдарын тұтастай қарастыра отырып, келешекте оның қандай болуы керектігін көрсетті. Қазақтың мұндай ұлттық құндылықтары жаңа қазақ терминологиясын салаларға жіктеді. Осымен бірге қазақтың ұлттық терминдерін жасаудың алғашқы үлгілері, сондай ақ, алғашқы ЕҰУ Ф 703-08-15. Пәннің оқу-әдістемелік кешені. Бесінші басылым